

Agnieszka Wróbel-Chmiel

Nagrody i kary dyscyplinarne w praktyce penitencjarnej, a poczucie sensu życia więźniów długoterminowych

Awards and penalties in penitentiary practice and a sense of meaning of life convicts sentenced for a long-term penalty

W artykule dokonano analizy poczucia sensu życia 102 skazanych odbywających kary długoterminowe. Porównano wyniki uzyskane w Skali poczucia sensu życia PIL przez skazanych nagradzanych i nienagradzanych w trakcie izolacji oraz skazanych karanych i niekaranych dyscyplinarnie.

Wyniki ogólne uzyskane przez więźniów nagradzanych i niekaranych dyscyplinarnie mieszczą się w granicach normy, a nawet oscylują wokół wyników wysokich. Skazani nagradzani za pozytywne zachowania w porównaniu z więźniami nienagradzanymi uzyskali istotnie wyższe wyniki w zakresie afirmacji życia, akceptacji siebie, świadomości celu i oceny własnej przyszłości. Z kolei osadzeni karani dyscyplinarnie osiągnęli istotnie niższe wyniki niż skazani z grupy porównawczej w podskalach: afirmacja życia, akceptacja siebie, poczucie wolności.

Wyniki badań wyraźnie wskazują, że nagradzanie więźniów jest istotnym czynnikiem motywującym do zmiany niewłaściwych zachowań. W ocenie skazanych największą wartość mają nagrody odnoszące się do sposobu i częstotliwości utrzymywania kontaktów z rodziną. Zwrócono uwagę na potrzebę diagnozowania oraz podnoszenia poziomu poczucia sensu życia skazanych długoterminowych, wykorzystując w tym celu dostępne w zakładzie karnym środki oddziaływania penitencjarnego.

Słowa kluczowe: długoterminowe pozbawienie wolności, poczucie sensu życia skazanych, kary i nagrody w placówce penitencjarnej.

The article analyses the sense of meaning of life 102 prisoners taking long-term penalty. The results obtained in the PIL Scale of Living by rewarded and not rewarded prisoners during isolations and punished and not punished convicts were compared.

General results gained by rewarded and disciplinary not punished prisoners are within normal limits and even oscillate around the high scores. Those who have been rewarded for their positive behaviour compared to not rewarded prisoners have achieved significantly higher results in terms of affirmation of life, self acceptance, awareness of the goal and evaluation of their own future. In turn disciplined prisoners have achieved much lower results than convicts in the comparative group in subscales: affirmation of life, self acceptance, sense of freedom.

Tests results clearly indicate that rewarding prisoners is important motivator for altering inappropriate behaviour. In the evaluation of convicts the greatest value are the awards relating to the manner and frequency of the maintenance of contacts with the family. Attention has been paid to the need for diagnosis and increasing sense of the meaning of life convicts sentenced for a long-term penalty, using for this purpose available in prison measures of penitentiary influence.

Key words: a long-term penalty, the sense of meaning of sentenced life, penalties and rewards in penitentiary institution.

Wprowadzenie

Potrzeba sensu życia należy do potrzeb egzystencjalnych, w sposób znaczący determinuje postępowanie człowieka. Jest siłą popychającą do określonych działań i nadającą kierunek tym działaniom. Sens życia poznajemy wtedy, gdy staramy się odpowiedzieć na pytanie, po co i dla czego istniejemy, kim powinniśmy być, jak powinniśmy postępować, żeby nasze życie było udane i szczęśliwe? Większość ludzi odpowiedzi na te pytania poszukuje w bliskich kontaktach z innymi ludźmi, nauce, pracy zawodowej, działalności twórczej, świadomości bycia potrzebnym¹. Zadaniem człowieka jest poszukiwanie sensu, bo – jak pisze V.E. Frankl

¹ A. Więclawska, *Poczucie sensu życia matek samotnie wychowujących dzieci*, „Paedagogia Christiana” 2007, nr 1 (19), s. 192.

– człowiek nie jest twórcą sensu życia, ale odkrywa go w danej mu rzeczywistości². Niektórzy ludzie mają znaczne problemy ze znalezieniem sensu w życiu, poddają go w wątpliwość lub uznają za niewystarczający w sytuacji kryzysu. Zdarza się, że człowiek doświadcza kryzysu sensu życia, wtedy właśnie występuje poczucie bezsensu, beznadziejności i bezwartościowości własnego istnienia³.

Pobyt w zakładzie karnym, zwłaszcza związany z odbywaniem długoterminowej kary pozbawienia wolności, jest z pewnością sytuacją kryzysową. Człowiek z dnia na dzień zostaje bowiem wyrwany ze swojego środowiska, a większość jego aktywności zostaje poddana ścisłej kontroli personelu więziennego. Zaczyna odczuwać, że więzienie w sposób bezwzględny ingeruje w sferę psychiczną jego funkcjonowania, w potrzebę kontaktu emocjonalnego, miłości, przynależności, komunikacji ze światem i przede wszystkim w potrzebę wolności⁴. Niemożność zrealizowania własnych zamierzeń prawie we wszystkich obszarach życia może prowadzić do wspomnianego wcześniej kryzysu sensu istnienia.

Dodatkową, niezwykle istotną kwestią są występujące w literaturze penitencjarnej znaczne różnice w definiowaniu kary długoterminowej. Henryk Machel uważa, iż istnieją dwie kary długoterminowe: kara 25 lat pozbawienia wolności oraz kara dożywotniego pozbawienia wolności, jednocześnie podkreślając odmienną sytuację obu grup więźniów skazanych na te kary. Kara 25 lat pozbawienia wolności jest karą terminową, zaś kara dożywotniego pozbawienia wolności karą bezterminową⁵. Większość autorów jednak za karę długoterminową uznaje karę od 3 lub 5 lat wzwyż⁶. Z kolei kary 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności Józef Korecki określa jako kary „ekstremalnie długoterminowe”⁷. Podobne rozbieżności definicyjne występują również na arenie międzynarodowej. W Holandii karą długoterminową jest kara powyżej

² V.E. Frankl, *Psychoterapia dla każdego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1978, s. 15.

³ Z. Plużek, *Osobowościowe uwarunkowania pytania o sens życia*, [w:] *Człowiek – wartości – sens: studia z psychologii egzystencji: logoteoria i nooteoria, logoterapia i nooterapia*, pod red. K. Popielskiego, KUL, Lublin 1996, s. 366.

⁴ A. Jaworska, *Readaptacyjna wartość sztuki w zakładach karnych*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2008, s. 119.

⁵ H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 218.

⁶ Zob. J. Wąsik, *Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce*, Wydawnictwo „Ossolineum”, Warszawa 1981; E. Janiszewska-Talago, *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980; J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988.

⁷ J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności...*, s. 18.

6 miesięcy, zaś w Norwegii powyżej 18 miesięcy. Jednak większość państw Europy Zachodniej i Południowej za taką karę uznaje karę od 3 do 5 lat wzwyż, z kolei kraje wschodnioeuropejskie od 10 lat wzwyż⁸.

Jak zatem w tak specyficznych warunkach jakie niesie ze sobą wieloletni pobyt w izolacji więziennej odnaleźć sens życia, i co zrobić, żeby go nie utracić? Służyć temu może zaangażowanie się skazanych w różnorakie aktywności organizowane przez Służbę Więzienną. Skupiają się one wokół kilku obszarów tworzących system oddziaływań penitencjarnych, sprzyjających procesowi resocjalizacji: praca, nauczanie, uczestnictwo w terapii, praktyki religijne, działalność kulturalno-oświatowa, utrzymywanie kontaktów z rodziną i środowiskiem zewnętrznym⁹. Część z tych aktywności (przede wszystkim działalność twórcza, praktyki religijne, kontakty z rodziną) może mieć szczególne znaczenie w kształtowaniu poczucia sensu życia więźniów – ma bowiem wymiar duchowy, czyli w sytuacji funkcjonowania w izolacji jedyny obszar całkowitej wolności¹⁰. Potwierdzają to wyniki badań przeprowadzonych przez Anettę Jaworską¹¹ na grupie skazanych aktywnych i nieaktywnych twórczo. Autorka zauważyła, że chociaż średnie statystyczne w całej grupie badanych są zdecydowanie niższe od przyjętych norm, co świadczy o niskim poziomie odczuwania sensowności własnego istnienia, to jednak poziom poczucia sensu życia wśród twórców więziennych jest statystycznie istotnie wyższy niż wśród więźniów nieaktywnych twórczo. Z kolei wyniki badań przedstawione przez Monikę Badowską-Hodyr¹² potwierdzają istnienie związku pomiędzy poziomem poczucia sensu życia więźniów a doświadczaniem wsparcia ze strony rodziny. Im większego wsparcia doświadczają skazane matki i ojcowie ze strony rodziny (zwłaszcza dzieci), tym wyższe osiągają wyniki w zakresie poczucia sensu życia. Zdecydowanie niższe poczucie sensu życia towarzyszy skazanym, którzy odczuwają jako znaczną dolegliwość osłabienie więzi z rodziną.

⁸ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003, s. 193.

⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 67 § 3.

¹⁰ A. Jaworska, *Readaptacyjna wartość...*, s. 120.

¹¹ A. Jaworska, *Rola aktywności twórczej w prewencji utraty sensu życia wśród mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, „Ars inter Culturas” 2014, nr 3, s. 221-222; Jaworska A., *Readaptacyjna wartość...*, s. 120-121.

¹² M. Badowska-Hodyr, *Poczucie sensu życia a orientacja na wartości z perspektywy uwięzionych rodziców w świetle teorii Viktora E. Frankla*, [w:] *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, pod red. I. Mudreckiej, WSNS Pedagogium, Warszawa 2017, s. 200-202.

Jak wcześniej wspomniano, człowiek sens życia najczęściej odnajduje w kontakcie z drugim człowiekiem i w świadomości bycia potrzebnym. Poczucie własnej wartości człowieka i sensowności jego działań buduje m.in. system kar i nagród. Z nagrodami i karami dyscyplinarnymi mamy do czynienia również w praktyce penitencjarnej. Nagradzanie ma na celu umacniać pożądane dobre zachowania więźniów, zaś karanie wyeliminować lub skorygować zachowania niewłaściwe¹³. Kodeks karny wykonawczy wskazuje na dwie podstawy przyznawania skazanym nagród: wyróżnianie się dobrym zachowaniem (czynnik gratyfikacyjny) oraz w celu zachęcenia ich do poprawy zachowania (czynnik stymulacyjny)¹⁴. Dodatkowym, choć nie wspomnianym w przepisach, pozytywnym rezultatem nagradzania jest oddziaływanie na innych skazanych, którzy swoją nienaganną postawą mogą sami również zasłużyć na pewne gratyfikacje¹⁵. Wszystkie nagrody wyszczególnione w kodeksie karnym wykonawczym¹⁶ możemy podzielić na trzy zasadnicze kategorie: poprawiające warunki odbywania kary (np. zatarcie kar dyscyplinarnych, nagroda rzeczowa lub pieniężna, pochwała, zezwolenie na dokonanie dodatkowych zakupów), dotyczące kontaktów z osobami najbliższymi na terenie zakładu karnego (np. widzenie bez dozoru, odbywanie widzenia we własnej odzieży, dodatkowe lub dłuższe widzenie) oraz poza zakładem karnym (widzenie bez dozoru na czas do 30 godzin, zezwolenie na opuszczenie zakładu karnego bez dozoru na czas do 14 dni). Choć te ostatnie wymagają szczególnej ostrożności i udzielenia skazanemu kredytu zaufania, to należy przyznać, że posiadają szczególne walory readaptacyjne. Przerywają bowiem na te kilka dni odbywanie kary pozbawienia wolności, umożliwiają pełniejsze zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, jakie daje kontakt z najbliższymi osobami oraz są swoistym sprawdzianem postawy skazanego do życia na wolności, bez dozoru osób trzecich¹⁷.

Przepisy prawa karnego wykonawczego oprócz nagród podają również katalog kar dyscyplinarnych¹⁸, które w większości są pewną ana-

¹³ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014, s. 366.

¹⁴ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 137.

¹⁵ T. Szymanowski, J. Migdał, op. cit.

¹⁶ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 138 § 1.

¹⁷ T. Szymanowski, J. Migdał, op. cit., s. 368.

¹⁸ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 143.

logią do omówionych wcześniej nagród. Najbardziej dotkliwą karą jest umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni, stanowi ona szereg zakazów, zawierając w sobie praktycznie wszystkie pozostałe kary dyscyplinarne. Odpowiedzialności dyscyplinarnej mogą podlegać osadzeni, którzy naruszyli zakazy lub nakazy wynikające z ustawy, regulaminu lub innych przepisów regulujących wykonywanie kary pozbawienia wolności¹⁹. Należy tutaj zwrócić uwagę na niedopuszczalność stosowania jako kary środków przymusu bezpośredniego, których użycie uzasadnione jest tylko i wyłącznie w sytuacji przeciwdziałania przestępczym zachowaniom osób pozbawionych wolności²⁰. Celem wymierzania kar dyscyplinarnych jest przede wszystkim wyrażenie dezaprobaty personelu więziennego wobec zachowania osadzonego i wywarcie wpływu, aby zmienił swoje zachowanie oraz oddziaływanie prewencyjne na innych skazanych²¹.

W kształtowaniu i wzmacnianiu poczucia sensu życia więźniów prawdopodobnie znacznie większą rolę odgrywa nagradzanie. Sprawia ono bowiem, że człowiek skazany czuje się dowartościowany, potrzebny – dostrzega, że jego działania nie są bezcelowe i że poprzez swoje pojedyncze uczynki staje się lepszym, a to z kolei motywuje go do dalszych pozytywnych działań i zmiany swojego życia. W oddziaływaniu resocjalizacyjnym, zwłaszcza tym realizowanym w instytucji totalnej, jaką jest zakład karny, trudno ograniczyć się wyłącznie do nagradzania. Kwestią naturalną i konieczną jest występowanie obok nagród również kar dyscyplinarnych. Są one uzasadnioną reakcją personelu więziennego na niepoprawne zachowania skazanego i uświadamiają mu niewłaściwość tych zachowań, a także ich małą opłacalność, gdyż każde kolejne przewinienie wiąże się z wymierzeniem kolejnej kary dyscyplinarnej²². Należy jednak pamiętać, co podkreślają międzynarodowe akty prawne, m.in. Europejskie Reguły Więzienne, że więzienie jest karą samą w sobie i nie należy jej wzmacniać dodatkowymi dolegliwościami. Wszystkie oddziaływania powinny zmierzać do rozwijania umiejętności i zdolności, które zwiększają możliwość powrotu do społeczeństwa. Dominować powinna zatem zasada indywidualizacji, a w celu resocjalizacji należy stosować środki zaradcze,

¹⁹ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r. nr 90, poz. 557 z późn. zm.), art. 142 § 1.

²⁰ Ustawa z 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm.).

²¹ T. Szymanowski, J. Migdał, op. cit., s. 374.

²² P. Franków, *Nagrody i kary dyscyplinarne w resocjalizacji skazanych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 66, s. 73.

edukacyjne, moralne, duchowe²³. Wysoce niebezpieczne jest skrajnie punitywne podejście do osadzonych reprezentowane przez zwolenników tzw. „surowych rygorów więziennych”. Prowadzi ono do przymusu, w którym osadzony traktowany jest bardziej przedmiotowo niż podmiotowo, a podstawowym instrumentem wychowawczym jest karanie, w wyniku czego pogłębia się niechęć, a nawet wrogość do pracowników wymiaru sprawiedliwości²⁴. Efektem tego z jednej strony mogą być indywidualne lub zbiorowe protesty osadzonych, z drugiej zaś narastanie poczucia krzywdy, braku słuszności karania, a nawet obniżenie poczucia własnej wartości. Prawdopodobnie zbyt przesadnym byłoby wysunięcie wniosku, że nadmierne karanie samo w sobie może przyczynić się do obniżenia poziomu poczucia sensu życia u skazanych. Jednak przy splocie innych niekorzystnych sytuacji w życiu osadzonego niewykluczone, że taka ewentualność istnieje.

Niewielka liczba badań naukowych poruszających wyżej omawianą problematykę skłania do poszukiwania czynników, które mogą być znaczące w kształtowaniu poczucia sensu życia u więźniów. W sytuacji osób pozbawionych wolności tymi czynnikami są przede wszystkim poszczególne środki oddziaływania penitencjarnego, wśród których znajdują się niewątpliwie nagrody i kary. Ponadto prowadzenie szerszych analiz badawczych w zakresie poczucia sensu życia skazanych umożliwi sformułowanie odpowiednich wniosków praktycznych, które będą mogły stać się podstawą do wdrożenia odpowiednich oddziaływań profilaktycznych, resocjalizacyjnych i readaptacyjnych.

Założenia metodologiczne badań i charakterystyka grupy badawczej

W artykule zostanie zaprezentowana część szerszych badań prowadzonych na temat wskaźników optymalnego wykonywania kary pozbawienia

²³ A. Krempleski, *Stosowanie środków przymusu bezpośredniego oraz broni palnej przez Służbę Więzienną w świetle przepisów prawa*, [w:] *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, pod red. J. Widackiego, J. Czapskiej, KUL, Lublin 1998, s. 489-490.

²⁴ A. Szecówka, *Pedagogiczne aspekty oddziaływań penitencjarnych*, [w:] *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1989-2009*, pod red. T. Szymanowskiego, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2009, s. 159.

wolności wobec skazanych na kary długoterminowe²⁵. Celem omawianych w tym miejscu badań było udzielenie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie kary dyscyplinarne więźniowie długoterminowi uważają za najbardziej dolegliwe?
2. Jakie nagrody najbardziej motywują skazanych do lepszego postępowania?
3. Czy doświadczanie nagradzania bądź karania dyscyplinarnego różnicuje stopień poczucia sensu życia wśród skazanych długoterminowych?

W badaniach wykorzystano kwestionariusz ankiety własnego autorstwa, który oprócz danych społeczno-demograficznych zawierał pytania dotyczące m.in. doświadczeń skazanych związanych z nagradzaniem i karaniem dyscyplinarnym. Z kolei w celu określenia stopnia poczucia sensu życia badanych zastosowano Skalę poczucia sensu życia PIL (część A) J.C. Craumbaugh'a i L.T. Maholicka w polskiej adaptacji Z. Płużek. Kwestionariusz składa się z 20 twierdzeń, a każde z nich należy ocenić na skali 7-stopniowej, co umożliwia poznanie stopnia natężenia aprobaty względnie dezaprobaty osoby badanej wobec treści prezentowanej przez każde z twierdzeń. Poszczególne itemy skategoryzowane są do sześciu skal: afirmacja życia, akceptacja siebie, świadomość celu, poczucie wolności, ocena przyszłości, postawa wobec śmierci. Interpretacji testu można również dokonać, biorąc pod uwagę wynik ogólny, określający poziom poczucia sensu życia jako wysoki, w normie, bądź niski²⁶. W opracowaniu statystycznym wykorzystano test t-Studenta w celu zlokalizowania różnic istotnych statystycznie między dwoma grupami²⁷.

Badania przeprowadzono w wybranych jednostkach penitencjarnych na terenie trzech okręgowych inspektoratów Służby Więziennej: OISW Rzeszów (ZK Rzeszów, ZK Jasło, ZK Łupków), OISW Wrocław (AŚ Jelenia Góra, ZK Strzelin, ZK Oleśnica), OISW Lublin (AŚ Lublin). Grupę badawczą stanowiło 102 osadzonych, odbywających karę pozbawienia wolności od 10 lat wzwyż – w przypadku mężczyzn i od 5 lat wzwyż – w przypadku kobiet. Obniżenie wysokości minimalnej kary

²⁵ Badania realizowane w ramach projektu badawczego „Poczucie sensu życia z perspektywy społecznej readaptacji osób odbywających kary długoterminowe”, we współpracy z dr Moniką Badowską-Hodyr, przy aktywnym uczestnictwie studentów Sekcji Penitencjarnej Naukowego Koła Pedagogów Uniwersytetu Rzeszowskiego.

²⁶ K. Popielski, *Testy egzystencjalne: metody badania frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej*, [w:] *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoterapii i logoterapii*, pod red. K. Popielskiego, KUL, Lublin 1987, s. 243, 258.

²⁷ K. Jurek, *Praktyczne wykorzystanie IBM SPSS Statistics*, KUL, Lublin 2011, s. 10-13.

w przypadku kobiet zostało podyktowane faktem orzekania przez sądy nieco niższych kar wobec kobiet niż wobec mężczyzn. Dodatkowo przyjęto kryterium, powołując się na definicję Rady Europy, że więzień długoterminowy to „ktoś, kto odbywa karę pozbawienia wolności lub kary pozbawienia wolności sięgające łącznie pięciu lat, albo dłuższe”²⁸.

Zdecydowaną większość badanych stanowili mężczyźni (94,1%), dlatego też w analizie niemożliwe było uchwycenie różnic między skazanymi kobietami i mężczyznami.

Tabela 1. Cechy społeczno-demograficzne badanych

Kategoria	Cechy badanych	N = 102	%
wiek	21-30 lat	30	29,4
	31-45 lat	51	50,0
	powyżej 45 lat	21	20,6
wykształcenie	niepełne podstawowe	1	1,0
	podstawowe	18	17,6
	gimnazjalne	17	16,7
	zawodowe	42	41,2
	średnie techniczne	9	8,8
	średnie ogólnokształcące	10	9,8
	wyższe licencjackie	4	3,9
	wyższe magisterskie	1	1,0
stan cywilny	wolny/wolna	34	33,3
	konkubinaty	32	31,4
	żonaty/mężatka	23	22,5
	rozwódziona/rozwódziona	11	10,8
	wdowiec/wdowa	2	2,0

Legenda: N – liczba badanych; % - procent z ogółu badanych.

Z danych zawartych w tabeli 1 wynika, że połowa respondentów to osoby w średnim wieku (31-45 lat), legitymujące się najczęściej wykształceniem zawodowym (41,2%). 1/3 skazanych deklaruje, że jest stanu

²⁸ Rekomendacja Rec (2003) 23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności, przyjęta wraz z urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 855. posiedzeniu w dniu 9 października 2003 r., „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73, s. 113.

wolnego bądź funkcjonuje w konkubinacie. Warto zauważyć że 22,5% więźniów, pomimo odbywania kary długoterminowej, która bardzo często utrudnia utrzymanie relacji z bliskimi, pozostaje w związku małżeńskim.

Tabela 2. Kara pozbawienia wolności

Kategoria	Cechy badanych	N = 102	%
jednostka penitencyjarna	ZK Rzeszów	33	32,4
	ZK Jasło	5	4,9
	ZK Łupków	9	8,8
	ZK Strzelin	18	17,6
	ZK Oleśnica	13	12,7
	AŚ Jelenia Góra	5	4,9
	AŚ Lublin	19	18,6
kwalifikacja prawna czynu	zabójstwo (art. 148§1)	57	55,9
	zabójstwo ze szczególnym okrucieństwem (art. 148§2)	18	17,6
	gwałt i zabójstwo (art. 197, art. 148)	2	2,0
	kradzież z włamaniem (art. 279)	17	16,7
	pobicie ze skutkiem śmiertelnym (art. 158§3)	8	7,8
wymiar orzeczonej kary	5-9 lat	4	3,9
	10-14 lat	24	23,5
	15 lat	27	26,5
	25 lat	40	39,2
	dożywocie	7	6,9

Legenda: N – liczba badanych; % - procent z ogółu badanych.

W tabeli 2 skategoryzowano badanych pod względem jednostki penitencjarnej, w której aktualnie odbywają karę pozbawienia wolności, klasyfikacji prawnej popełnionych czynów oraz długości wyroku. Najliczniejsza grupa to sprawcy zabójstw (73,5%), skazani na 25 lat pozbawienia wolności (39,2%). Co czwarty osadzony odbywa karę 15 lat pozbawienia wolności. Dość liczną grupę stanowią również więźniowie z wyrokami w przedziale 10-14 lat (23,5%). Na karę dożywotniego pozbawienia wolności skazanych zostało 6,9% respondentów.

Wyniki badań

W tabelach 3 i 4 zaprezentowano wyniki badań dotyczące kar dyscyplinarnych najbardziej dolegliwych dla skazanych oraz nagród najbardziej motywujących więźniów do właściwego postępowania.

Tabela 3. Kary dyscyplinarne najbardziej dolegliwe dla skazanych w opiniach osób pozbawionych wolności

Środki dyscyplinarne	N	% badanych
nagana	7	8,0
pozbawienie/zawieszenie niewykorzystanych nagród / ulg	9	10,2
zakaz udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych / sportowych	5	5,7
pozbawienie możliwości otrzymania paczek żywnościowych/e-paczek	8	9,1
pozbawienie możliwości dokonywania zakupów artykułów żywnościowych/wyrobów tytoniowych	11	12,5
udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą	31	35,2
umieszczenie w celi izolacyjnej	17	19,3
ogółem	88	100,0

Legenda: N – liczba badanych; % - procent z ogółu badanych.

Tabela 4. Nagrody motywujące do właściwego postępowania w opiniach osób pozbawionych wolności

Nagrody	N	% badanych
związane z częstotliwością i sposobem kontaktowania się ze światem zewnętrznym	38	47,5
nagroda rzeczowa/pieniężna	13	16,2
zatarcie wszystkich lub niektórych kar dyscyplinarnych	9	11,2
pochwała	12	15,0
pozwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej/e-paczki	8	10,0
ogółem	80	100,0

Legenda: N – liczba badanych; % - procent z ogółu badanych.

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 3 najwyższy odsetek badanych (35,2%) za najbardziej dotkliwą uważa karę (związaną z utrzymywaniem kontaktu z rodziną) w postaci widzeń, które są udzielane w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą. Co piąty skazany uznaje za wysoce dotkliwą karę dyscyplinarną w postaci umieszczenia w celi izolacyjnej. Kategorią najrzadziej wskazywaną przez więźniów okazała się kara w postaci zakazu udziału w zajęciach kulturalno-oświatowych i sportowych (5,7%). Ocen dotkliwości poszczególnych kar dyscyplinarnych dokonywali tylko ci osadzeni, którzy byli karani w trakcie pobytu w zakładzie karnym (N=50).

W tabeli 4 przedstawiono wykaz nagród, które skazani uważają za najbardziej motywujące do zmiany swojego postępowania. O ocenę w/w nagród poproszono tylko tych skazanych, którzy byli nagradzani w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (N=53). Kategorią najczęściej wskazywaną przez badanych były nagrody związane z częstotliwością i sposobem kontaktowania się ze światem zewnętrznym (47,5%). Oznacza to, że perspektywa częstszego kontaktu z rodziną i innymi bliskimi osobami pozostaje niezmiennie czynnikiem wysoce motywującym osoby pozbawione wolności do pracy nad sobą. Co szósty skazany uważa nagrodę rzeczową lub pieniężną oraz pochwałę jako gratyfikacje zachęcające go do właściwego postępowania. Najniżej ocenianą nagrodą jest natomiast pozwolenie na otrzymanie dodatkowej paczki żywnościowej lub e-paczki – obowiązującej obecnie na mocy niedawno wprowadzonych przepisów (10%).

Poniżej zostaną przedstawione wyniki uzyskane przez skazanych długoterminowych w Skali poczucia sensu życia PIL. Za czynnik istotnie różnicujący stopień poczucia sensu życia badanych uznano fakt bycia nagradzonym bądź karanim dyscyplinarnie podczas odbywania kary pozbawienia wolności.

Tabela 4. Poczucie sensu życia, a doświadczanie nagradzania w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (wyniki ogólne)

Poczucie sensu życia (wynik ogólny)	Skazani nagradzani (N=53)		Skazani nienagradzani (N=49)		t	p
	M	SD	M	SD		
	111,53	18,02	90,49	20,35		

*p ≤ 0,05; **p ≤ 0,01; ***p ≤ 0,001.

Porównując średnie wyniki w dwóch grupach badanych zaobserwowano istotną statystycznie zależność pomiędzy doświadczaniem przez skazanych nagradzania w warunkach odbywania kary pozbawienia wolności, a ich poczuciem sensu życia (tabela 4). Ogólny poziom poczucia sensowności swojego istnienia u więźniów nagradzanych kształtuje się na poziomie wysokim ($M=111,53$), a ponadto jest istotnie statystycznie wyższy niż u więźniów nienagradzanych ($p=0,000$). Co więcej, skazani niedoświadczający gratyfikacji w postaci nagród uzyskali średnie wyniki zdecydowanie niższe od przyjętych norm ($M=90,49$).

Tabela 5. Poczucie sensu życia, a doświadczanie nagradzania w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (wyniki w podskalach)

Poczucie sensu życia (podskale)	Skazani nagradzani (N=53)		Skazani nienagradzani (N=49)		t	p
	M	SD	M	SD		
afirmacja życia	5,19	0,96	4,36	1,09	4,098	0,000***
akceptacja siebie	5,05	1,13	4,57	1,23	2,042	0,044*
świadomość celu	5,76	0,92	5,10	1,12	3,255	0,002**
poczucie wolności	5,37	1,25	4,93	1,08	1,890	0,062
ocena przyszłości	5,71	1,15	5,16	1,23	2,305	0,023*
postawa wobec śmierci	5,03	1,04	4,89	1,17	0,596	0,552

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Omawiając poczucie sensu życia wśród skazanych nagradzanych i nienagradzanych w czasie odbywania kary pozbawienia wolności konieczna jest również interpretacja rozkładu wyników uzyskanych w każdej z sześciu podskal testu PIL (tabela 5). W oparciu o zgromadzone dane ustalono, że skazani doświadczający nagradzania w trakcie izolacji więziennej w porównaniu z pozostałymi badanymi więźniami:

- osiągają istotnie wyższe wyniki w zakresie afirmacji życia ($p=0,000$),
- odznaczają się istotnie wyższym stopniem akceptacji siebie ($p=0,044$),
- uzyskują istotnie wyższe wyniki w zakresie świadomości celu ($p=0,002$),
- cechuje ich istotnie wyższy stopień oceny własnej przyszłości ($p=0,023$).

Oznacza to, że osadzeni doceniani przez personel więzienny za pozytywne zachowania i gratyfikowani poprzez różne kodeksowo ustanowione

nagrody postrzegają zarówno siebie samych, jak i swoje życie jako sensowne i celowe. Uważają, że każdy dzień niesie coś nowego i udaje im się zaspokajać swoje potrzeby, a codzienne obowiązki są dla nich źródłem zadowolenia. Jednocześnie pozytywnie oceniają przyszłość, szansę na własny rozwój i realizację swoich zainteresowań.

W kolejnym etapie badań sprawdzono również związek pomiędzy poczuciem sensu życia a doświadczeniami skazanych długoterminowych związanych z karaniem dyscyplinarnym.

Tabela 6. Poczucie sensu życia, a doświadczanie karania dyscyplinarnego w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (wyniki ogólne)

Poczucie sensu życia (wynik ogólny)	Skazani karani dyscyplinarnie (N=50)		Skazani niekarani dyscyplinarnie (N=52)		t	p
	M	SD	M	SD		
	88,78	19,78	113,58	16,07		

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Dane zawarte w tabeli 6 wskazują na istotne statystycznie różnice między porównywanymi grupami. Ogólne średnie statystyczne poziomu poczucia sensu życia więźniów karanych dyscyplinarnie są zdecydowanie niższe od przyjętych norm ($M=88,78$), a także w sposób statystycznie istotny niższe niż średnie statystyczne uzyskane przez skazanych niekaranych podczas odbywania kary pozbawienia wolności ($p=0,000$). Ponadto ogólny poziom poczucia sensowności swojego istnienia u więźniów niedoświadczających karania dyscyplinarnego kształtuje się na poziomie wysokim ($M=113,58$).

Badane grupy porównano również biorąc pod uwagę rozkład wyników uzyskanych w poszczególnych podskalach kwestionariusza PIL (tabela 7).

Uzyskane wyniki wskazują na istnienie zależności istotnej statystycznie w obrębie trzech podskal:

- skazani niekarani dyscyplinarnie w warunkach izolacji więziennej uzyskują istotnie wyższe wyniki w zakresie afirmacji życia w porównaniu ze skazanymi karanymi dyscyplinarnie ($p=0,000$),
- osadzeni karani dyscyplinarnie w istotnie mniejszym stopniu akceptują siebie niż skazani z grupy porównawczej ($p=0,001$),

- więźniowie karani dyscyplinarnie w porównaniu z osadzonymi nie doświadczającymi karania podczas odbywania kary pozbawienia wolności osiągają istotnie niższe wyniki w zakresie poczucia wolności ($p=0,000$).

Tabela 7. Poczucie sensu życia, a doświadczanie karania dyscyplinarnego w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności (wyniki w podskalach)

Poczucie sensu życia (podskale)	Skazani karani dyscyplinarnie (N=50)		Skazani niekarani dyscyplinarnie (N=52)		t	p
	M	SD	M	SD		
afirmacja życia	4,21	0,98	5,34	0,91	5,972	0,000***
akceptacja siebie	4,41	0,99	5,21	1,27	3,510	0,001***
świadomość celu	5,26	1,07	5,63	1,05	1,783	0,078
poczucie wolności	4,28	0,97	6,05	0,63	10,603	0,000***
ocena przyszłości	5,26	1,27	5,62	1,14	1,525	0,130
postawa wobec śmierci	4,76	1,18	5,16	0,98	1,875	0,064

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$.

Taki rozkład wyników sugeruje, że skazani dopuszczający się różnych przewinień i zachowań nieregulaminowych w czasie pobytu w zakładzie karnym, a tym samym doświadczający karania dyscyplinarnego, posiadają niski poziom poczucia sensu życia, przede wszystkim w obrębie afirmacji życia, akceptacji siebie i poczucia wolności. Prawdopodobnie nie tylko nie dostrzegają oni sensowności i celowości własnego istnienia, ale towarzyszy im również przekonanie o braku kontroli nad swoim życiem, które „wymyka się im z rąk i jest kierowane przez innych”, a także uwarunkowane genetycznie i środowiskowo²⁹.

Warto również zauważyć, że choć wydaje się, iż poziom poczucia wolności wśród wszystkich badanych skazanych może oscylować na granicy normy, przede wszystkim z uwagi na fakt odbywania długoterminowej

²⁹ Skala poczucia sensu życia PIL – część A.

kary pozbawienia wolności, to jednak rozkład uzyskanych wyników badań pozwala na wysunięcie dwóch istotnych wniosków:

- 1) więźniowie niekarani dyscyplinarnie osiągają zdecydowanie wyższe wyniki w zakresie omawianej podskali niż skazani karani dyscyplinarnie ($p=0,000$),
- 2) więźniowie niekarani dyscyplinarnie uzyskali w zakresie poczucia wolności wyniki sytuujące się na poziomie wysokim ($M=6,05$).

Omówienie wyników badań. Wnioski

Zaprezentowana analiza wyników badań pozwala na stwierdzenie, że wśród badanych długoterminowo pozbawionych wolności – skazani nagradzani oraz niedoświadczający karania dyscyplinarnego w warunkach izolacji więziennej odznaczali się średnio wyższym i statystycznie istotnym poziomem poczucia sensu życia od osadzonych z grupy porównawczej. Porównując skazanych nagradzanych i nienagradzanych różnice istotne statystycznie zauważono przede wszystkim w zakresie afirmacji życia, akceptacji siebie, świadomości celu i oceny własnej przyszłości. Z kolei fakt bycia karanym dyscyplinarnie w sposób istotny statystycznie różnicuje wyniki osiągnięte przez badane grupy więźniów w podskalach: afirmacja życia, akceptacja siebie oraz poczucie wolności. Uzyskane dane wskazują nie tylko na istotnie większą intensywność poczucia sensu życia wśród skazanych nagradzanych i niekaranych dyscyplinarnie, ale również na fakt, że ich wyniki mieszczą się w granicach normy, a nawet oscylują wokół wyników wysokich. Zgromadzony materiał badawczy pozwala stwierdzić, że czynnikami najbardziej motywującymi bądź demotywującymi do zmiany zachowania są nagrody lub kary dyscyplinarne związane z utrzymywaniem relacji z rodziną i osobami bliskimi. Jako najbardziej dolegliwą karę skazani najczęściej wskazywali bowiem udzielanie widzeń w sposób uniemożliwiający bezpośredni kontakt z osobą odwiedzającą. Analogicznie, nagrody pozwalające na częstszy, bardziej bezpośredni, intymniejszy kontakt z bliską osobą oceniane były jako wysoce motywujące do zmiany na lepsze.

Pewną trudność nastęrcza próba odniesienia uzyskanych wyników badań do wniosków innych autorów, zaprezentowanych w części teoretycznej. Trudność ta wynika głównie z faktu, iż dotychczasowe badania poruszające problematykę poczucia sensu życia skazanych nie tylko nie obejmują kategorii jaką są osadzeni długoterminowi, ale przede wszystkim

dotykają innych obszarów funkcjonowania osób pozbawionych wolności, takich jak: aktywność twórcza, czy też podtrzymywanie więzi z rodziną. Nie odnaleziono natomiast badań, które by ukazywały poczucie sensu życia więźniów w odniesieniu do nagradzania i karania dyscyplinarnego jako środka oddziaływania penitencjarnego. Podejmując jednak próbę ich porównania, można zauważyć, że zaprezentowane wyniki badań korespondują z wnioskami innych badaczy. Okazuje się bowiem, że zarówno aktywność twórcza, podtrzymywanie kontaktów z rodziną, jak i system karania i nagradzania, mają istotne znaczenie w kształtowaniu poczucia sensu życia osób uwięzionych. Co więcej – skazani, którzy nie angażują się w aktywność twórczą mają ograniczony kontakt z rodziną, czy też częściej bywają karani dyscyplinarnie aniżeli nagradzani – osiągają w Skali poczucia sensu życia PIL wyniki poniżej normy.

Rozpatrując uzyskane wyniki badań pod kątem ich znaczenia dla praktyki resocjalizacyjnej jednostek penitencjarnych, należy stwierdzić, iż znaczące dla dyskursu jest:

- zdefiniowanie czynników chroniących i czynników ryzyka w pracy penitencjarnej z osobami długoterminowo pozbawionymi wolności;
- dostrzeganie potrzeby kształtowania wysokiego poczucia sensu życia u więźniów nie tylko w aspekcie indywidualnym, ale i społecznym (próba zrozumienia, że nawet najlepiej opracowane programy penitencjarne są nieefektywne w sytuacji pracy z osobami, które nie dostrzegają sensu by żyć);
- wyposażenie personelu penitencjarnego w odpowiednią wiedzę i umiejętności korzystania ze specjalistycznych narzędzi badawczych, opracowanych i wykorzystywanych do badania poczucia sensu życia (np. organizując profesjonalne szkolenia dla kadry penitencjarnej);
- prowadzenie systematycznych czynności diagnostycznych, pozwalających określić poziom poczucia sensu życia skazanych, co pozwoli na dobór odpowiednich oddziaływań resocjalizacyjnych;
- częste wykorzystywanie w pracy z osobami pozbawionymi wolności dostępnego w warunkach więziennych katalogu nagród, korzystanie zwłaszcza z tych środków gratyfikacji pozytywnych zachowań osadzonych, które odnoszą się do sposobu i częstotliwości kontaktów z rodziną;
- niedopuszczalność nadużywania kar dyscyplinarnych w praktyce penitencjarnej, podjęcie prób zrezygnowania z wymierzania kar, które uniemożliwiają bezpośredni kontakt z osobami bliskimi.

Przedstawione w niniejszej pracy wyniki badań nie wyczerpują problematyki poczucia sensu życia osób uwięzionych, ale mogą być podstawą do dalszej i bardziej wnikliwej eksploracji badawczej w tym zakresie.

Bibliografia

- Badowska-Hodyr M., *Poczucie sensu życia a orientacja na wartości z perspektywy uwięzionych rodziców w świetle teorii Viktora E. Frankla*, [w:] Mudrecka I. (red.), *Resocjalizacja, readaptacja i reintegracja społeczna – problemy, programy i perspektywy rozwoju komunikacji*, WSNS Pedagogium, Warszawa 2017.
- Frankl V.E., *Psychoterapia dla każdego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1978.
- Franków P., *Nagrody i kary dyscyplinarne w resocjalizacji skazanych*, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2010, nr 66.
- Janiszewska-Talago E., *Wykonywanie kar długoterminowego pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1980.
- Jaworska A., *Readaptacyjna wartość sztuki w zakładach karnych*, Akademia Pomorska w Słupsku, Słupsk 2008.
- Jaworska A., *Rola aktywności twórczej w prewencji utraty sensu życia wśród mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności*, [w:] „Ars inter Culturas” 2014, nr 3.
- Jurek K., *Praktyczne wykorzystanie IBM SPSS Statistics*, KUL, Lublin 2011.
- Korecki J., *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988.
- Kremplewski A., *Stosowanie środków przymusu bezpośredniego oraz broni palnej przez Służbę Więzienną w świetle przepisów prawa*, [w:] Widacki J., Czapska J. (red.), *Bezpieczny obywatel – bezpieczne państwo*, KUL, Lublin 1998.
- Machel H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Machel H., *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Arche, Gdańsk 2003.
- Płużek Z., *Osobowościowe uwarunkowania pytania o sens życia*, [w:] Popielski K. (red.), *Człowiek – wartości – sens: studia z psychologii egzystencji: logoteoria i nooteoria, logoterapia i nooterapia*, KUL, Lublin 1996.
- Popielski K., *Testy egzystencjalne: metody badania frustracji egzystencjalnej i nerwicy noogennej*, [w:] Popielski K. (red.), *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*, KUL, Lublin 1987.
- Szecówka A., *Pedagogiczne aspekty oddziaływań penitencjarnych*, [w:] Szymanowski T. (red.), *Księga Jubileuszowa Więziennictwa Polskiego 1989-2009*, Centralny Zarząd Służby Więziennej, Warszawa 2009.
- Szymanowski T., Migdał J., *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, LEX a Wolters Kluwer business, Warszawa 2014.
- Wąsik J., *Kara krótkoterminowego pozbawienia wolności w Polsce*, Wydawnictwo Ossolineum, Warszawa 1981.

Więclawska A., *Poczucie sensu życia matek samotnie wychowujących dzieci*, [w:] „Paedagogia Christiana” 2017, nr 1.

Akty prawne:

Rekomendacja Rec (2003)23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich o wykonywaniu przez administracje więzienne kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności, przyjęta wraz z urzędowym komentarzem przez Komitet Ministrów na jego 855. posiedzeniu w dniu 9 października 2003, [w:] „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2011, nr 72-73.

Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 1997 r., nr 90, poz. 557 z późn. zm.

Ustawa z 24 maja 2013 r. o środkach przymusu bezpośredniego i broni palnej (Dz. U. z 2013 r., poz. 628 z późn. zm.